

Ewa Bokiniec, Wojciech Chudziak, Krzysztof Cyrek, Jacek Gackowski

Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2003–2004 w strefie planowanej budowy autostrady A1 na odcinku województwa kujawsko-pomorskiego (b. woj. bydgoskie i toruńskie)

Wstęp

Z uwagi na ograniczone środki finansowe przeznaczone w 2003 roku na archeologiczne badania ratownicze w liniach rozgraniczających pas drogowy autostrady A1 na terenie woj. kujawsko-pomorskiego, na odcinku bydgosko-toruńskim, prace wykopaliskowe prowadzono jedynie na stanowisku 5 w Starych Marzach (b. woj. bydgoskie) (ryc. 1**). Kontynuowano tam badania prowadzone w ubiegłych latach w związku z realizacją umowy zawartej między Agencją Budowy i Eksploatacji Autostrad w Warszawie a Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu (AC/51/99 z dnia 2.08.1999 roku). Pracami badawczymi w terenie kierował mgr Marek Słupczewski, a nadzór merytoryczny nad przebiegiem prac sprawował Zespół do Badań Autostrady A1 działający przy UMK, w skład którego wchodziły archeolodzy o różnych specjalnościach chronologiczno-kulturowych: z epoki kamienia i wczesnych okresów epoki brązu (prof. dr hab. Krzysztof Cyrek), z młodszych okresów epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza (dr Jacek Gackowski), z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich (mgr Ewa Bokiniec) oraz ze średniowiecza i czasów nowożytnych (prof. dr hab. Wojciech Chudziak). W pracach brali udział również absolwenci oraz studenci UMK w Toruniu tworzący zasadniczy trzon ekip technicznych. Dokumentację z badań oraz inwentaryzację materiału źródłowego wykonywano zgodnie z zasadami wypracowanymi przez zespół archeologów z Instytutu Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu, a przetestowanymi w latach 1998–2000 w trakcie badań prowadzonych w ramach dwóch realizowanych umów „autostradowych”¹.

Stanowisko 5 w Starych Marzach usytuowane jest w strefie nadwiślańskiej, na piaszczystych terasach Kotliny Grudziądzkiej. Odkryto je na lewym brzegu rzeki, w obrębie quasi-półwyspowo ukształtowanej, silnie zwydmionej krawędzi terasy kemowej, na styku pradoliny Wisły i doliny bocznej Mątwawy. Z uwagi na znaczną wielkość tego stanowiska zajmującego kilkuhektarową powierzchnię, eksplorację prowadzono wcześniej w ramach niezależnych, oddzielnie inwentaryzowanych odcinków badawczych, wykorzystując do tego celu siatkę arową przyporządkowaną siatce kilometrowej według współrzędnych „65”. W omawianym okresie przebadano

Ryciny w tekście zaznaczone (*) obejmują ryciny, znajdujące się „pod opaską” przy końcu danego tomu, a oznaczone (**) - publikowane są w końcowej, kolorowej części tomu.

¹ W. Chudziak, S. Kukawka, J. Olczak, Wytyczne dla prowadzących ratownicze badania wykopaliskowe w strefie woj. kujawsko-pomorskiego (maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii UMK), Toruń 1999. Por. również J. Bojarski, E. Bokiniec, W. Chudziak, J. Gackowski, S. Kukawka 2001, s. 50 oraz E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003, s. 30.

jedynie 86, 2 ara (odcinek A), a w sumie w latach 1999 i 2002 obszar o powierzchni 216, 7 ara, czyli 242, 9 ara więcej niż preliminowano pierwotnie w umowie.

Wartość poznawczą omawianego stanowiska należy ogólnie określić jako dość wysoką (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003). Miejsce to użytkowane było wielokrotnie, z różną intensywnością i w różny sposób, co przejawia się w znacznym zróżnicowaniu formalnym pozostałości osadniczych składających się na badaną przestrzeń reliktową. W sumie odkryto ponad 3 000 ułamków naczyń ceramicznych przede wszystkim pochodzących z młodszych okresów epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza (cykl łużycko-pomorski), 19 wyrobów krzemiennych, liczne fragmenty polepy oraz duży zbiór kości zwierzęcych. Ponadto wyróżniono 32 tzw. zabytki wydzielone, w tym głównie przedmioty krzemienne. Odsłonięto również 105 jam kulturowych sklasyfikowanych, nawiązując częściowo do określeń AZP-owskich, w ramach jedenastu faktów chronologiczno-kulturowych:

- a) ślady osadnictwa schyłkowopaleolitycznego i mezolitycznego w postaci pojedynczych wyrobów krzemiennych;
- b) osada ludności kultury pucharów lejkowatych;
- c) ślady osadnictwa ludności kultury amfor kulistych;
- d) ślady osadnictwa ludności kultury ceramiki sznurowej;
- e) ślady osadnictwa ludności kultur iwieńskiej, trzcinieckiej i kultur subneolitycznych;
- f) ślady osadnictwa ludności kultury łużyckiej;
- g) osada ludności kultury pomorsko-podkloszowej;
- h) ślady osadnictwa z okresu wpływów rzymskich;
- i) ślady eksploatacji rolniczej z czasów nowożytnych;
- j) ślady działań wojennych z II wojny światowej.

O wiele większy obszar objęto eksploracją w 2004 roku na odcinku b. woj. toruńskiego (umowa zawarta między Agencją Budowy i Eksploatacji Autostrad w Warszawie a Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu, AC/84/98 z dnia 6.10.1998 roku). Wszystkie stanowiska znajdowały się w strefie wysoczyznowej zaliczanej w podziale mezoregionalnym Polski do Pojezierza Chełmińskiego. W sumie badania przeprowadzono w obrębie 11 stanowisk archeologicznych, a badaniami kierowali mgr Marek Słupczewski (Płachawy, stan. 25A, Lisewo, stan. 31, Klęczkowo, stan. 8), mgr Arkadiusz Koperkiewicz (Dźwierzno, stan. 4, 5, 55), mgr Andrzej Dokowski (Lisewo, stan. 44) oraz mgr Aleksandra Kujawa-Piszcz (Rogowo, stan. 23E, Kamionki Duże, stan. 15, Dźwierzno, stan. 42 i 57). Łącznie przebadano powierzchnię 11 ha i 33, 5 arów sytuując wykopy w ramach siatki kilometrowej opartej na współrzędnych „65”. Stanowiska w Rogowie oraz w Płachawach były już wcześniej badane (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003; 2004), na pozostałych prace rozpoczęto dopiero w 2004 roku. W sumie odkryto ponad 1400 różnego rodzaju jam kulturowych sklasyfikowanych w ramach jedenastu horyzontów chronologiczno-kulturowych:

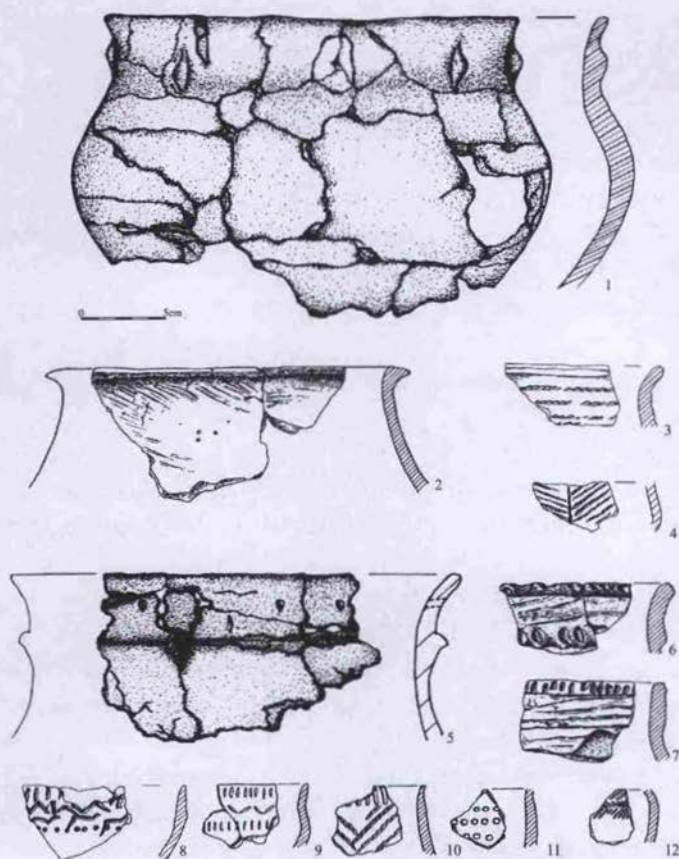
- a) kultura ceramiki wstęgowej rytej (Dźwierzno, stanowisko 57, Klęczkowo, stan. 8, Lisewo, stan. 31 i 44, Płachawy, stan. 25A);
- b) kultura późnej ceramiki wstęgowej (Dźwierzno, stan. 57, Kamionki Duże, stan. 15, Klęczkowo, stan. 8, Lisewo, stan. 31, Płachawy, stan. 25A);
- c) kultura lendzielska (Lisewo, stan. 44);
- d) kultura pucharów lejkowatych (Dźwierzno, stan. 4, 5, 42, 55 i 57, Kamionki Duże, stan. 15, Klęczkowo, stan. 8, Lisewo, stan. 31 i 44, Płachawy, stan. 25A, Rogowo, stan. 23E);
- e) kultura amfor kulistych (Dźwierzno, stan. 42, Kamionki Duże, stan. 15, Rogowo, stan. 23E);
- f) wczesne okresy epoki brązu (Kamionki Duże, stan. 15, Dźwierzno, stan. 42, 57);
- g) kultura iwieńska (Klęczkowo, stan. 8);
- h) cykl kulturowy łuzycycko-pomorski (Dźwierzno, stan. 55, Kamionki Duże, stan. 15, Klęczkowo, stan. 8, Lisewo, stan. 31, Płachawy, stan. 25A, Rogowo, stan. 23E);
- i) cykl kulturowy oksywsko-wielbarski (Rogowo, stan. 23E);
- j) wczesne średniowiecze (Płachawy, stan. 25A, Rogowo, stan. 23E);
- k) późne średniowiecze i czasy nowożytnie (Dźwierzno, stan. 42, 55 i 57, Kamionki Duże, stanowisko 15, Klęczkowo, stanowisko 8, Lisewo, stan. 31 i 44, Płachawy, stan. 25A, Rogowo, stan. 23E).

W trakcie badań wykonano szereg specjalistycznych analiz służących zarówno rekonstrukcji warunków środowiskowych, jak i szczegółowemu opracowaniu wielu kwestii związanych z niektórymi dziedzinami życia społeczności użytkujących badane tereny. Wśród tych pierwszych należy wymienić przede wszystkim ekspertyzy gleboznawcze przeprowadzone przez zespół badawczy pod kierunkiem prof. dr hab. Renaty Bednarek z Zakładu Gleboznawstwa Instytutu Ekologii i Ochrony Środowiska UMK w Toruniu oraz paleogeomorfologiczne wykonane przez dr. Jacka Szymańkę z Instytutu Geografii UMK w Toruniu. Ponadto szczegółowe analizy źródeł archeozoologicznych przeprowadził dr Daniel Makowiecki z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu, a źródeł archeobotanicznych uzyskanych w wyniku systematycznego płukania materii pochodzącej z wypełniska wszystkich obiektów osadniczych, dr Marek Polcyn z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

(W. Ch.)

Epoka kamienia i wczesne okresy epoki brązu

Materiały z epoki kamienia oraz z wczesnych okresów epoki brązu występowały niemal na wszystkich stanowiskach badanych w latach 2003–2004. Najstarsze ślady zasiedlenia, w postaci kilkunastu wyrobów krzemienych pochodzących ze schyłkowego paleolitu, odkryto na stanowisku 5A w Starych Marzach. Wystąpiły one na

Ryc. 2. Stare Marzy, gm. Dragacz, stan. 5. Wybór ułamków naczyń ceramicznych: 1 – kultura późnej ceramiki wstęgowej; 8–11 – kultura amfor kulistych; 3–4, 6–7, 12 – kultura ceramiki sznurowej; 2, 5 – wczesne okresy epoki brązu (rys. A. Kujawa-Piszczyk, M. Sudoł, B. Wawrzykowska)

skraju obszaru, na którym w trakcie badań w latach 1999–2002 odsłonięto skupisko 18 krzemienic (K. Cyrek 2002). Z kolejnej fazy osadnictwa w Starych Marzach pochodzą 384 ułamki naczyń ceramicznych kultury późnej ceramiki wstęgowej (R. Kirkowski, W. Sosnowski 1994; A. Bokiniec 2003a), silnie rozproszone na całym badanym terenie, przede wszystkim w obrębie II warstwy kulturowej (ryc. 2: 1). Natomiast z kulturą amfor kulistych wstępnie można wiązać 23 obiekty kulturowe. Jednak chronologia większości z nich wymaga weryfikacji m.in. poprzez wykonanie analiz radiowęglowych. W sumie znaleziono 3526 ułamków naczyń ceramicznych kultury amfor kulistych, które występowały w kilku skupiskach, również w obrębie II warstwy kulturowej (ryc. 2: 8–11). Technologiczno-stylistyczna analiza ceramiki wykazała, że stanowisko było zasiedlane przez społeczności kultury amfor kulistych przez cały okres istnienia tej kultury (S. Kukawka, J. Sosnowska 1994; A. Bokiniec 2003b).

Kultura pucharów lejkowatych na badanym terenie reprezentowana jest przez 31 obiektów o zróżnicowanej formie i wielkości, usytuowanych w kilku skupiskach. Znaleziono około 6000 ułamków naczyń ceramicznych zalegających w obiektach

oraz w obrębie II warstwy kulturowej, gdzie tworzyły kilkanaście wyraźnie wyodrębniających się skupisk. Materiały te można wiązać z II i III fazą rozwoju kultury pułchów lejkowatych na ziemi chełmińskiej (S. Kukawka 1991; M. Słupczewski 2003). Wstępne wyniki opracowania źródeł wykazały, że badany teren był zasiedlany co najmniej trzykrotnie przez ugrupowania zaliczane do grupy chełmińskiej tej kultury.

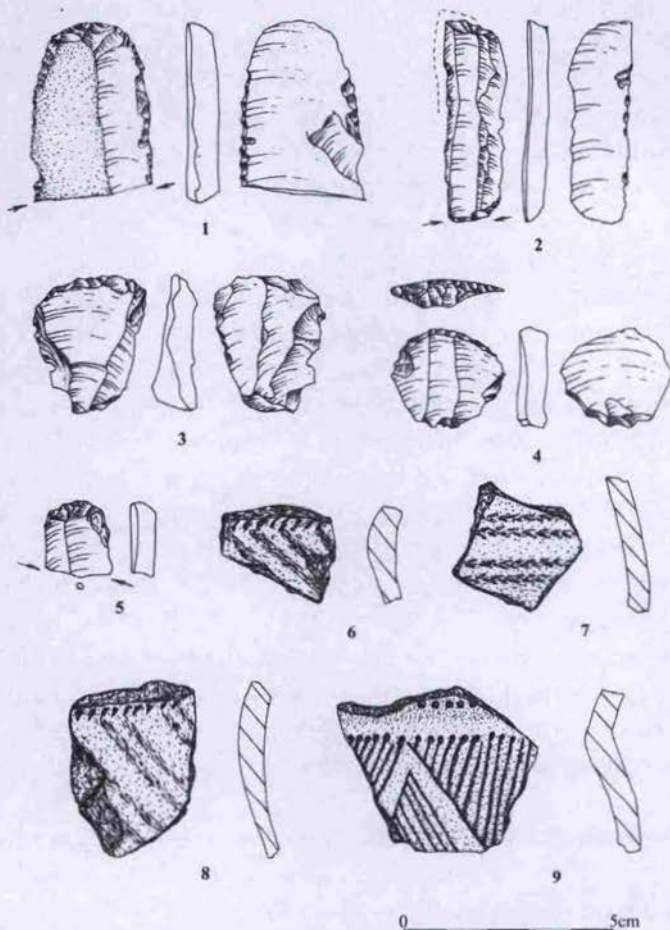
Ze stanowiska w Starych Marzach pochodzi ponad 1300 ułamków naczyń ceramicznych szeroko pojętej kultury ceramiki sznurowej; jest to, jak dotąd, najliczniejszy zbiór ceramiki tej kultury na Niżu Polskim (ryc. 2: 3–4, 6–7, 12). Większość materiałów wystąpiła w obrębie II warstwy kulturowej, pozostałe w wypełniskach pięciu obiektów. Analiza technologiczno-stylistyczna pozwoliła zaliczyć ten zbiór do starszej, środkowej i późnej fazy rozwoju kultury ceramiki sznurowej (A. Bokinić 2003c). Do śladów osadnictwa z wczesnych okresów epoki brązu zaliczono natomiast 3069 ułamków naczyń ceramicznych o cechach kultury trzcinieckiej (ryc. 2: 2, 5), iwieńskiej oraz północno-wschodnich kultur subneolitycznych (A. Bokinić 2003d). Znalaziono je w wypełniskach dziesięciu obiektów i w obrębie II warstwy kulturowej, z wyraźną koncentracją w południowej części stanowiska.

Wszystkie neolityczne materiały źródłowe zalegały w obrębie jednej warstwy kulturowej, która jest eluwialnym poziomem bielcowej gleby holocenińskiej, wzbogaconym o antropogeniczne pozostałości. Na tym samym poziomie stwierdzono ślady wielokrotnego późniejszego osadnictwa pradziejowego, co oznacza, że każda kolejna działalność człowieka na tym terenie niszczyła pozostałości wcześniejszego osadnictwa, co prawdopodobnie wpłynęło na zły stan zachowania neolitycznych obiektów.

W przypadku 29 kamiennych wyrobów gładzonych (głównie siekier oraz toporków) przeprowadzono badania traseologiczne². Z uwagi na to, że wszystkie przedmioty znalazły poza obiektami, jedynie analiza typologiczno-porównawcza stanowiła podstawę do powiązania ich z omówionymi wyżej kulturami neolitycznymi. Mimo złego stanu zachowania tych wytworów, analiza traseologiczna wykazała m.in. obecność siekier do drewna, motyki (najprawdopodobniej do pozyskiwania hematytu) oraz wyrobów nieużywanych. Na większości narzędzi zarejestrowano ślady świadczące o tym, że były używane w oprawach z surowców organicznych.

Liczne ślady osadnictwa neolitycznego stwierdzono również na stanowisku 8 w Kłęczkowie (M. Słupczewski 2005a). Na tym wielokulturowym obiekcie najstarsza faza użytkowania wiąże się z kulturą ceramiki wstęgowej rytej. Zaliczono do niej 12 obiektów tworzących skupisko w środkowej części stanowiska. Tylko w jednym przypadku (obiekt 7) określono funkcję obiektu, który pierwotnie był glinianką, a następnie wtórnie został wykorzystany jako jama mieszkalna o konstrukcji ziemiankowej. Z tego obiektu pozyskano bogaty materiał źródłowy w postaci m.in. 1230 ułamków naczyń ceramicznych i 48 wyrobów krzemiennych (ryc. 3: 1–9). Z kulturą ceramiki wstęgowej rytej również można wiązać obiekt 131 zawierający całe naczynie ułożone do góry dnem na kamiennej podkładce. Kolejna faza użytkowania

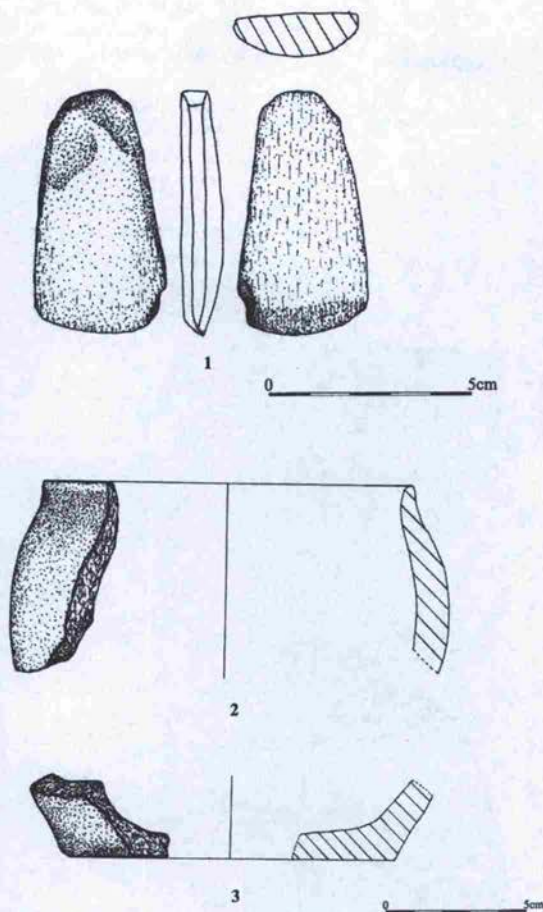
² Analizę wykonał mgr Grzegorz Osipowicz z Instytutu Archeologii UMK w Toruniu.

Ryc. 3. Kłęzkowo, gm. Stolno, stan. 8. Kultura ceramiki wstęgowej rytej; obiekt 7: 1-5 – wyroby krzemienne; 6-9 – ułamki naczyń ceramicznych (rys. M. Sudoł)

omawianego miejsca prawdopodobnie przypada na I i II fazę rozwoju kultury późnej ceramiki wstęgowej (R. Kirkowski, W. Sosnowski 1994). Do tego horyzontu czasowego zaliczono 27 jam osadniczych tworzących dwa skupiska: w środkowej i północnej części stanowiska. Wśród odkrytych obiektów zwraca uwagę glinianka oraz dziewięć jam odpadkowych i pięć palenisk wkopanych w jej wypełnisko, co może być świadectwem kilkakrotnego zasiedlenia tego terenu przez społeczności kultury późnej ceramiki wstęgowej. Natomiast mniej liczne są na tym stanowisku ślady osadnictwa ludności kultury pucharów lejkowatych, stanowią je jedynie trzy obiekty usytuowane w jego środkowej części oraz kilkadziesiąt ułamków naczyń ceramicznych znalezionych w stropie wspomnianej wyżej glinianki. Następną fazę zasiedlenia przypada na wczesne okresy epoki brązu i jest reprezentowana przez dwa obiekty kultury iwieńskiej odkryte w południowej części stanowiska.

Liczne ślady osadnictwa neolitycznego zarejestrowano również na stanowisku 31 w Lisewie (M. Słupczewski 2005b). Wśród 46 neolitycznych obiektów kulturo-

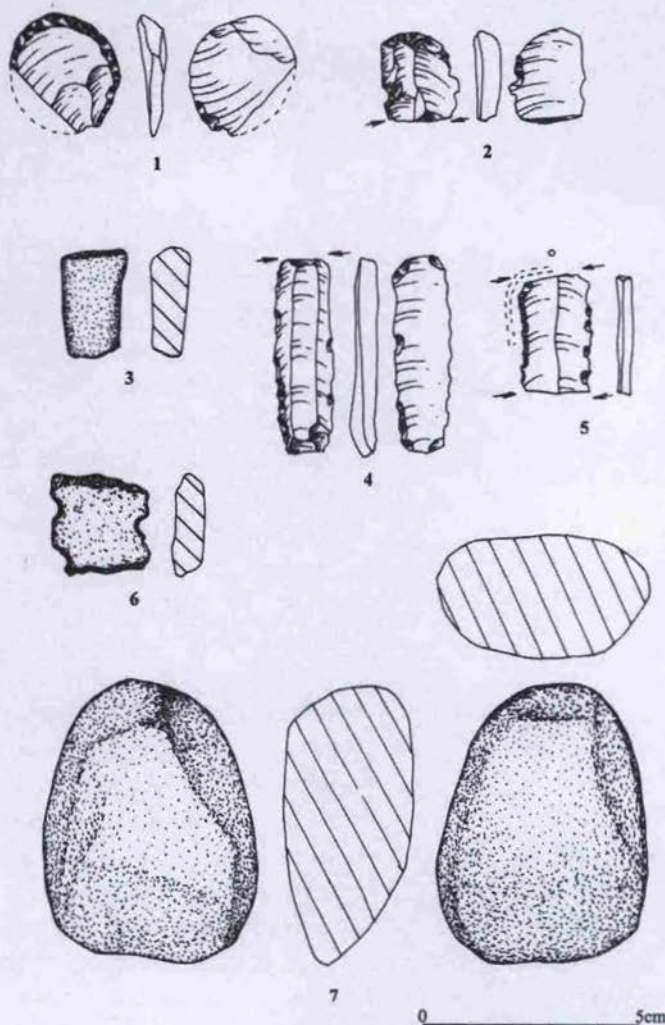

Ryc. 4. Lisewo, gm. Lisewo, stanowisko 31. Kultura ceramiki wstęgowej rytej: 1 – kamienna siekierka; obiekt 163. Kultury późnej ceramiki wstęgowej: 2–3 – ułamki naczyń ceramicznych; obiekt 1 (rys. M. Sudol)

wych dziewięć powiązано z kulturą ceramiki wstęgowej rytej, trzy z kultura późnej ceramiki wstęgowej oraz 34 z kulturą pucharów lejkowatych (ryc. 4). W obiektach i w warstwie kulturowej znaleziono ponad 4000 ułamków naczyń ceramicznych, 75 wyrobów krzemiennych, 2 siekierki kamienne, 56 fragmentów polepy oraz liczne, słabo zachowane kości zwierzęce.

Na podstawie analizy materiałów źródłowych oraz przesłanek stratygraficznych wydzielono trzy fazy neolitycznego zasiedlenia stanowiska. Śladem najstarszej z nich jest dziewięć obiektów kultury ceramiki wstęgowej rytej tworzących dwa sku-

piska. Na podstawie analizy makroszczątków można przypuszczać, że część z nich służyła do magazynowania żywności. Młodsza faza osadnictwa natomiast wiąże się z kulturą późnej ceramiki wstęgowej i reprezentowana jest przez trzy jamy osadnicze zawierające nieliczne ułamki naczyń ceramicznych (ryc. 4: 2–3; ryc. 5: 3, 6). Z kolei najmłodszą fazę osadnictwa neolitycznego przyporządkować należy kulturze pucharów lejkowatych. Jej pozostałościami są 34 jamy osadnicze, wśród których wyróżniono trzy chaty o konstrukcji słupowej z zachowanymi 118 dołkami postłupowymi (obiekty 211, 212 i 213). Chaty te oraz otaczające je nieliczne jamy zasobowe znajdowały się w południowo-zachodniej części stanowiska na łagodnym stoku o południowej ekspozycji. Nie odkryto obiektów, które jednoznacznie można uznać za palenisk, chociaż w wypełniskach chat wystąpiły ślady spalenizny. Dobry stan zachowania ich spągowych części pozwolił wyróżnić dwa rodzaje konstrukcji ścian: zrębową z pojedynczym rzędem słupów wkopanych w rów fundamentowy i z ciągiem słupów układających się parami, wskazujących na zastosowanie konstrukcji sumikowo-łąt-

Ryc. 5. Lisewo, gm. Lisewo, stan. 31. Wybór ułamków naczyń ceramicznych. Kultura późnej ceramiki wstęgowej: obiekt 17 – 3, 6. Kultura pucharów lejkowatych: obiekt 10 – 4, 7; obiekt 54 – 1. Materiały o nieokreślonej chronologii: warstwa kulturowa – 2, 5 (rys. M. Sudol)

kowej. Wszystkie chaty były usytuowane równolegle do siebie i zorientowane na osi północny zachód – południowy wschód. Charakter wyżej opisanych obiektów mieszkalnych, bardzo liczny materiał źródłowy (ryc. 5: 1, 4–5, 7) oraz czytelny układ przestrzenny, pozwalają interpretować te znaleziska jako część długotrwałej i prawdopodobnie jednofazowej osady ludności kultury pucharów lejkowatych. Wstępna analiza materiału ceramicznego pozwala określić jej chronologię na II fazę rozwoju grupy chełmińskiej tej kultury (S. Kukawka 1991).

Kolejne ślady osadnictwa neolitycznego odkryto w obrębie, usytuowanego w niewielkiej odległości, stanowiska 44 w Lisewie (A. Dokowski 2005). Wśród 160 odsłoniętych jam osadniczych większość to obiekty neolityczne zaliczone do kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury lendzielskiej i kultury pucharów lejkowatych. Naj-

częściej są to glinianki służące do pozyskiwania lub składowania gliny oraz towarzyszące im jamy odpadkowe, zasobowe i paleniska. Z obiektów oraz z dwóch warstw kulturowych (I i II) pozyskano około 2800 ułamków naczyń ceramicznych, 34 wyroby krzemienne i kamienne oraz fragmenty polepy i kości zwierzęce. Przynależność kulturową i chronologię udało się określić w przypadku 92% wszystkich obiektów kulturowych tworzących cztery skupiska. W południowej części stanowiska, w sąsiedztwie obiektów nowożytnych, odkryto największy obiekt kultury lendzielskiej (obiekt 65) o powierzchni 0, 83 ara; jego przeznaczenie jest trudne do ustalenia, prawdopodobnie ulegało zmianie w trakcie użytkowania (ryc. 6**). W wypełnisku tego obiektu znaleziono liczny materiał ceramiczny oraz wyroby krzemienne.

Ślady osadnictwa neolitycznego odkryto także na stanowisku 25A w Płachwach (M. Słupczewski 2005c). Wśród 170 jam osadniczych jedynie pięć ma wyraźnie neolityczny charakter, cztery to obiekty kultury późnej ceramiki wstęgowej, jeden – kultury pucharów lejkowatych. Natomiast ślady osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej zarejestrowano jedynie w postaci pojedynczych ułamków naczyń ceramicznych. Wszystkie neolityczne pozostałości zasiedlenia wystąpiły na kulminacji wzniesienia w południowo-zachodniej części badanego terenu. W obiektach i w warstwie kulturowej znaleziono kilkaset ułamków naczyń ceramicznych i ponad 100 wyrobów krzemiennych.

Podsumowując, należy podkreślić, że materiały źródłowe z epoki kamienia i wczesnych okresów epoki brązu należy (kultura ceramiki wstęgowej rytej, kultura późnej ceramiki wstęgowej, kultura pucharów lejkowatych, kultura ceramiki sznurowej) w istotny sposób wzbogacają obraz neolitycznego osadnictwa ziemi chełmińskiej. Już na etapie wstępnego opracowania zarysowały się różnice w charakterze archeologicznych pozostałości poszczególnych kultur. Zasiedlenie badanych miejsc przez ludność kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury późnej ceramiki wstęgowej i kultury ceramiki sznurowej miało charakter wielokrotnych, krótkotrwałych obozowisk, natomiast w przypadku kultury pucharów lejkowatych było to osadnictwo o wyraźnie trwalszym charakterze.

(K. C.)

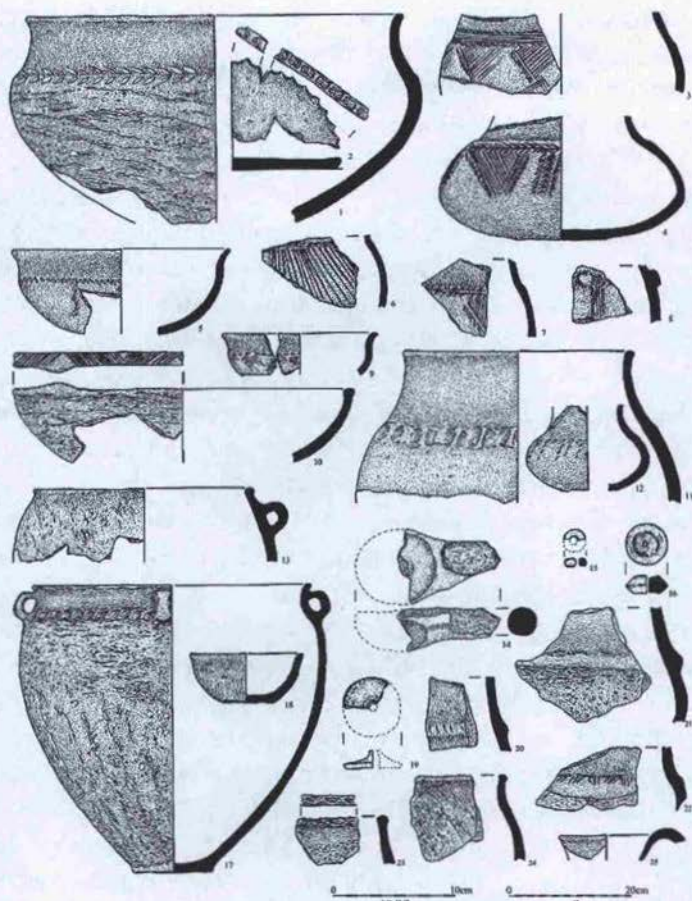
Młodsze okresy epoki brązu i wczesne okresy epoki żelaza

W trakcie dwuletnich badań wykopaliskowych natrafiono na liczne ślady osadnictwa związane z cyklem łużycko-pomorskim. Mniej lub bardziej czytelne pozostałości osad pochodzących z najmłodszej części epoki brązu oraz z wczesnych okresów epoki żelaza odnotowano na większości badanych stanowisk archeologicznych (tj. w obrębie dziewięciu na ogólną liczbę 13 badanych). Są to najczęściej nieckowate w przekroju jamy o pierwotnie różnym przeznaczeniu gospodarczym oraz liczne ułamki „łużycko-pomorskich” naczyń ceramicznych (łącznie 31247 szt.). Natrafiano też na mniej lub bardziej rozdrobnione fragmenty polepy, przedmioty wykonane

z surowców mineralnych (odłupki krzemienne, rozcieracze, płytki szlifierskie), a także pozostałości wielu narzędzi i wyposażenia, wykorzystywanych w życiu codziennym (przędziki, łyżki gliniane). Dość licznie wystąpiły też rozdrobnione ułamki kości zwierzęcych oraz drobiny nasion i innych części wegetatywnych zbieranej i uprawianej roślinności. Te ostatnie pozyskano w trakcie systematycznego przepłukiwania biogenicznych wypełnisk eksplorowanych jam gospodarczych.

W 2003 roku badania prowadzono na stanowisku 5 w Starych Marzach. Stanowiły one kontynuację prac rozpoczętych w 2002 roku, w czasie których odsłonięto pozostałości osady ludności kultury pomorskiej. Stanowisko znajduje się w obrębie zwydmionej terasy kemowej i niemal cały obszar badań pokrywają piaski. Uaktywnienie procesów eolicznych przypadało dopiero na czasy nowożytny, dlatego też wszelkie pozostałości osadnictwa pradziejowego (począwszy od środkowej epoki kamienia) znajdowano się na dość znacznych głębokościach, pod grubym pokładem piasków nawianych. Obiekty kulturowe łączone z osadnictwem kultury pomorskiej to przede wszystkim paleniska o zbliżonym do prostokąta zarysie (obiekty 655, 662, 678 i 681). W ich przesyconych spiazszoną spalenizną wypełniskach znajdowały się liczne, przepalone kamienie oraz ułamki naczyń ceramicznych (ryc. 7**). Wśród nich wyróżnia się obiekt 643 (uchwycony na poziomie II warstwy kulturowej, stratygraficznie łączonej z osadnictwem „pomorskim”) o trudnym do ustalenia przeznaczeniu, zawierający w swoim wypełniku liczne ułamki naczyń ceramicznych (154 szt.).

Wspomniane wyżej paleniska oraz jamy gospodarcze (m.in. już wcześniej odkryte pozostałości pieca do wypalania wapna), pod względem stratygraficznym wiążąc należy z wyróżnioną w tym miejscu II warstwą kulturową. Z planigrafii obiektów wyraźnie wynika, że są one usytuowane na północ od „pomorskich” pochówków popielnicowych, odkrytych w ubiegłych latach, w obrębie niewielkiego, ale wyraźnego wyniesienia terenowego, a także publikowanych wcześniej grobów (L. J. Łuka 1966, s. 256; T. Malinowski 1969, s. 199). Stąd trudno obecnie ocenić czy owe pozostałości palenisk należy łączyć z codzienną działalnością gospodarczą ludności zamieszkującej tutejszą osadę, czy może raczej są one śladem czynności rytualnych, związanych z pobliskim miejscem chowania zmarłych. Ta druga możliwość jest dość prawdopodobna, szczególnie w kontekście oceny podobnych zjawisk kulturowych obserwowanych na cmentarzyskach starszego okresu przedrzymskiego (J. Woźny 2000, s. 60–72, ryc. 5, tab. 2). Ułamki naczyń ceramicznych pochodzące zarówno ze wspomnianej warstwy kulturowej, jak i z palenisk, w większości związane są z młodszą fazą kultury pomorskiej, przypadającą na starszy okres przedrzymski. Wyróżniono pozostałości naczyń wazowatych z gładkościenną szyjką oddzieloną od chropowatego brzuśca karbowaną listwą, niekiedy dodatkowo zdobioną wielokrotnym nacinaniem (ryc. 8: 20, 21). Największa wydętość brzuśców tych naczyń z reguły przypada powyżej połowy całkowitej ich wysokości. W obrębie tej samej kategorii spotyka się też okazy o dookolnie karbowanych brzegach (ryc. 8: 23). Tradycję „łużycką” reprezentują czerpaki i kubki uchate, „talerze” krążkowate oraz pojedyncze

Ryc. 8. Wybór materiałów źródłowych. Kłęzkowo, gm. Płużnica, stan. 8: 1-16; Płachawy, gm. Płużnica, stan. 25A: 17-19; Stare Marzy, gm. Dragacz, stan. 5: 20-25 (rys. A. Sosnowska)

ułamki „naczyn” sitowatych (ryc. 8: 25). Odslonięte pozostałości kompleksu osadniczego, składającego się z części mieszkalno-gospodarczej i bezpośrednio przylegającej, ale krajobrazowo eksponowanej – pochówkowej, są dla starszego okresu przedrzymskiego zjawiskiem coraz częściej notowanym (J. Woźny 2000, s. 141).

Odkrycia ze Starych Marz stanowią istotne uzupełnienie wiedzy na temat poznawanych coraz lepiej regionalnych skupisk osadniczych ludności kultury pomorskiej, rozlokowanych po obu stronach tej części dolnej Wisły. Należy przypomnieć, że po jej zachodniej stronie występuje skupisko „pomorskich” cmentarzysk położone wzdłuż strefy krawędziowej wysoczyzny i Kotliny Grudziądzkiej. Dość wyraźne zagęszczenie rysuje się na tym terenie w okolicach Warlubia. Po wschodniej stronie Wisły zaś, już na ziemi chełmińskiej, widoczne jest wyraźne skupisko stanowisk kultury pomorskiej, niekiedy określana mianem „skupienia grudziądzkiego” (T. Malinowski 1969, mapy; P. Kulesza 1982).

Kolejne dwa stanowiska, w obrębie których natrafiono na dość liczne ślady osadnictwa ludności kultur łużyckiej i pomorskiej to Dźwierzno (stan. 55) oraz Płą-

chawy (stan. 25A). W przypadku Dźwierzna rozmiary oraz miąższość odsłoniętych tu kilkunastu obiektów osadniczych, jak też pochodząca z nich zawartość kulturowa, poświadczają raczej krótkotrwałe użytkowanie osadnicze stoku rozległego wyniesienia, łagodnie opadającego w kierunku południowo-zachodnim. Obiekty z wczesnych okresów epoki żelaza zlokalizowano około 500 m na północny zachód od Jeziora Dźwierzynskiego. Oprócz kilku palenisk (np. obiekt 76), zwraca uwagę rozległy obiekt 31 o wymiarach około 4 x 5 m. Mimo jego niewielkiej miąższości, można sądzić, iż mamy do czynienia z pozostałościami bliżej nieokreślonego pod względem konstrukcyjnym obiektu mieszkalnego. Z jego wypełniska wydobyto blisko 500 ułamków naczyń „pomorskich”. Należy zaznaczyć, że materiały ceramiczne kultury pomorskiej dość często pochodziły z obiektów wkopywanych w wypełniska jam z młodszej epoki kamienia. Łącznie, z całej przebadanej przestrzeni kulturowej (tj. z obiektów oraz kilku uchwyconych tu warstw kulturowych) pozyskano 5201 ułamków naczyń ceramicznych z wczesnych okresów epoki żelaza.

Pozostałości badanego fragmentu osady z Dźwierzna mogą stanowić ważne uzupełnienie wiedzy o strukturze osadnictwa ludności kultury pomorskiej na tym obszarze. Już bowiem w 2. połowie XIX wieku natrafiono w tej miejscowości na grób kłoszowy z okresu halsztackiego (T. Malinowski 1969, s. 185; 1979, s. 132). Także wokół Dźwierzna, w obrębie niewielkiego skupiska o promieniu nie większym niż około 2 km, zarejestrowano pochówki „pomorskie”. Poza wyżej wymienionym grobem kłoszowym, na zachód od Dźwierzna, w Lisnowie, natrafiono na grób skrzynkowy (P. Kulesza 1982). Podobne groby odkryto w Bocieniu i Świętosławiu – na północ od Dźwierzna (T. Malinowski 1969, s. 178, 216; 1979, s. 47; 1981, s. 103), w pobliskim Zajączkowie oraz w Węgorzynie, na wschód od tej miejscowości (J. Kuszewski 1962, s. 94; T. Malinowski 1969, s. 222; 1981, s. 179; P. Kulesza 1982). Do tego samego kompleksu można jeszcze zaliczyć cmentarzysko w Orzechowie znajdujące się na południowy wschód od Węgorzyna (T. Malinowski 1969, s. 203; 1981, s. 162). W obrębie jednego regionu położonego w strefie wysoczyzny, na północny wschód od rynny chełmżyńskiej, na powierzchni około 15 km², rozpoznano zatem kilka cmentarzysk kultury pomorskiej oraz ślady współczesnej im osady otwartej, której fragment przebadano w Dźwierznie w trakcie omawianych tu prac ratowniczych.

Interesujących odkryć dokonano również na stanowisku 25A w Płachawach, gdzie natrafiono na ślady osad ludności kultur łużyckiej i pomorskiej. Badane stanowisko zlokalizowane jest w obrębie niewielkiego wyniesienia, otoczonego dwoma ciągami rynien, obecnie wypełnionych wodą. W trakcie prac wykopaliskowych odsłonięto tu ponad 100 obiektów o różnym przeznaczeniu. Uwagę zwracają liczne brukowane paleniska (kilka w rzucie regularnie prostokątnych, np. obiekty 50, 52, 58), pozostałości kilku pieców z zachowanymi kanałami nadmuchowymi (ryc. 9**) oraz dwa obiekty mieszkalne (obiekty 66 i 100). Ponadto w obrębie całej przebadanej przestrzeni reliktovej stwierdzono obecność warstw kulturowych. Zarówno

z nich, jak i z wypełnisk obiektów pochodzą liczne materiały źródłowe, głównie ułamki naczyń ceramicznych (łącznie 8762 szt.) oraz kości zwierzęce i bryłki polepy. Liczne materiały ceramiczne z wczesnych okresów epoki żelaza pozyskano również z wytopiska wypełnionego utworami o biogenicznym charakterze. Już na podstawie wstępnych wyników badań można zauważyć, że przestrzeń mieszkalno-gospodarcza łączona ze schyłkiem kultury łużyckiej obejmuje zachodnią część badanego stanowiska, ślady zasiedlenia „pomorskiego” zaś znajdują się we wschodniej i środkowej jego części. Odślonięte pozostałości stanowią kontynuację podobnych odkryć zarejestrowanych w trakcie badań prowadzonych w 2000 roku.

Wstępne opracowanie materiałów źródłowych, głównie ceramicznych, pozwala na chronologiczne przyporządkowanie ich do okresu halszackiego i starszego okresu przedrzymskiego (ryc. 8: 17, 18). Prawdopodobnie więc mamy tu do czynienia z pozostałościami kolejnej osady położonej w strefie wykorzystywanej przez społeczność kultury łużyckiej. Na północny zachód od Płachaw natrafiono bowiem na pozostałości wyjątkowo bogatej, istniejącej nieco wcześniej, bo już w młodszej epoce brązu, osady w Rudzie (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003). Na północny zachód od Płachaw, w Kłęczkowie (por. niżej), odkryto również ślady podobnej, choć już nie tak rozległej jak w Rudzie, osady. Wyniki analizy licznych materiałów źródłowych z Płachaw, pochodzących z czasów zasiedlenia „pomorskiego”, stanowią istotne uzupełnienie wiedzy na temat struktury osadniczej tego obszaru w czasach po zaniku osadnictwa „łużyckiego”. Należy również wspomnieć, że w Płachawach oraz niedaleko od tej miejscowości (około 2 km; Działowo, Błędowo i Goryń), odkryto groby skrzynkowe (T. Malinowski 1969, s. 178, 185, 188, 206; 1979, s. 44, 129; 1981, s. 164, 194; P. Kulesza 1982). Także z pobliskich Wiewiórek pochodzą pochówki skrzynkowe kultury pomorskiej, a w ostatnich latach natknięto się tu na pojedyncze ułamki naczyń ceramicznych tej kultury, być może świadczące o tym, że istniała tu kolejna osada (W. Łęga 1960, s. 227; W. Chudziak, A. Koperkiewicz 2001).

W 2004 roku prowadzono też badania w Kłęczkowie (stanowisko 8), gdzie odślonięto pozostałości osiedla otwartego kultury łużyckiej istniejącego na początku epoki żelaza. Warto dodać, że z tej miejscowości znana jest brązowa uchata szpila zaliczana do odmiany Trzęsów typu A i datowana tak na II, jak i III okres epoki brązu (J. Dąbrowski 1997, s. 61). Trudno jednak stwierdzić czy pochodzi ona z tutejszego cmentarzyska lub osady, czy też jest to znalezisko luźne (J. Chudziakowa 1974, s. 117). Omawiane stanowisko położone jest na zachodnim stoku dość rozległego wzniesienia. Po jego północno-zachodniej stronie znajduje się niewielka dolina erozyjna, schodząca w stronę Kotliny Grudziądzkiej, zaś od zachodniej strony teren wyraźnie obniża się w kierunku małego, obecnie zatorfionego wytopiska. Wśród licznych obiektów kulturowych (229) zwracają uwagę pozostałości domostwa wzniesionego w konstrukcji słupowej (obiekt 350), kilku pieców (obiekty 60, 138, 232; ryc. 10**), a także licznych palenisk (np. obiekty 237 i 247). Na podstawie wstępnych

wyników analizy materiałów źródłowych z obiektów oraz z warstw kulturowych ustalono, że szczególnie intensywnie eksploatowane były dwie wyraźnie widoczne strefy: środkowa oraz południowo-wschodnia część stanowiska (ryc. 11*). Z całej przebadanej przestrzeni kulturowej wydobyto 16080 ułamków naczyń ceramicznych kultury tużyckiej, liczne bryłki polepy, przęsłiki, kości zwierzęce, wyroby krzemienne i kamienne (ryc. 8: 1–16). Wśród stosunkowo rzadziej występujących tzw. zabytków wydzielonych zwracają uwagę ornamentowana łyżka odlewnicza (ryc. 8: 14) oraz bursztynowy paciorek (ryc. 8: 15; 12**) stanowiący już piąte znalezisko tej kategorii surowcowej, pochodzące z okresu istnienia lokalnych ugrupowań „tużyckich” (Z. Bukowski 2002, s. 112; J. Gackowski 2003, s. 110).

Na wstępnym etapie badań nie ma podstaw, aby ściśle określić czas użytkowania osady. Można jednak przypuszczać, biorąc pod uwagę podobieństwo materiałów ceramicznych do inwentarzy z kilku opracowanych cmentarzysk chełmińskich, iż tutejsza ludność zamieszkiwała osadę od najmłodszych faz epoki brązu do okresu halsztackiego D (J. Chudziakowa 1974, s. 16-49; J. Dąbrowski 1997, s. 85). Obecność wyjątkowo bogato zdobionej ceramiki (szczególnie wyraźnie podobnej do materiałów z cmentarzyska w Małej Kępie, gm. Dąbrowa Chełmińska), a także odkryte pozostałości pieców i przedmioty poświadczające miejscowe odlewnictwo brązu, wskazują, że ogólnie rozpoznana strefa szczególnej aktywności wymiennie-produkcyjnej rozciągająca się od zakola Wisły, wzdłuż wschodniej części Doliny Fordońskiej i Kotliny Grudziądzkiej, mogła być nieco szersza i obejmować także obszary oddalone nieco bardziej na wschód od Wisły. Pozyskane materiały źródłowe wskazują na gospodarcze uaktywnianie się wspólnot zajmujących zachodnią część ziemi chełmińskiej, począwszy od młodszej części epoki brązu. Proces ten miał miejsce także we wczesnych okresach epoki żelaza, wówczas również objął wschodnie enklawy tego obszaru. Chociaż przesłanki źródłowe dotyczące zakresu lokalnej produkcji brązowniczej poświadczają raczej ograniczone codzienne zastosowania wyrobów brązowych (tak ozdób, jak i narzędzi oraz broni), to jednak jakościowo proces ten w jakimś zakresie był zbliżony do przemian zachodzących w przyległej do ziemi chełmińskiej części Kujaw i wschodniej Wielkopolski (J. Gackowski 2005). Sygnalizowane tu pozostałości osady tużyckiej z Klęczkowa – po wnikliwym opracowaniu – zapewne wniosą wiele istotnych danych źródłowych do dalszych interpretacji lokalnego oblicza kulturowego istniejących tu wspólnot na tle ich powiązań ponadregionalnych.

(J. G.)

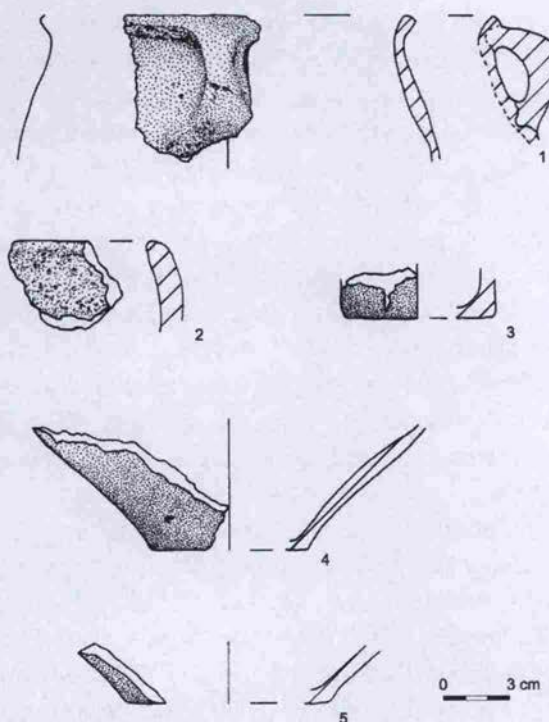
Młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich

Pozostałości osadnictwa cyklu oksywsko-wielbarskiego wystąpiły jedynie na dwóch stanowiskach badanych w latach 2003-2004. Ze stanowiska 25A w Płachawach łącznie pochodzi 10400 ułamków naczyń ceramicznych, z czego zaledwie dziewięć niewielkich fragmentów brzuśców można przypisać do omawianego ho-

ryzontu chronologiczno-kulturowego. Tylko jeden z nich wystąpił w obiekcie 152, w którym jednak znajdowały się również ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych, niewątpliwie więc zalegał on na wtórnym złożu. Pozostałe osiem fragmentów odkryto w warstwach kulturowych. Nic zatem nie wskazuje na istnienie na przebadanym obszarze jakiegokolwiek stałej formy osadnictwa cyklu oksywsko-wielbarskiego. Nie wyklucza to jednak możliwości krótkotrwałego wykorzystania tego terenu w omawianym czasie, tym bardziej, że według badań AZP w samych Płachawach znajdują się dwie osady z okresu wpływów rzymskich, leżące w regionie zasiedlonym od młodszego okresu przedrzymskiego do IV wieku n.e. Z pobliskiego Działowa, gm. Płużnica, sąsiadującego od zachodu z Płachawami, pochodzi pięć grotów, odkrytych najprawdopodobniej w obrębie cmentarzyska kultury oksywskiej (J. Janikowski 1976). Z miejscowości tej znane są też aż trzy osady kultury wielbarskiej. Z kolei, w położonym około 1 km na wschód Błędowie, gm. Płużnica, odkryto osadę i cmentarzysko, na którym natrafiono na brązową monetę Teodozjusza I (lata 379–395 n.e.), poświadczającą istnienie na tym terenie osadnictwa jeszcze w okresie wędrówek ludów (K. Godłowski 1981, s. 119).

W latach 1999–2000 na stanowisku 23 w Rogowie 23 na ponad pięciohektarowej powierzchni m.in. odkryto rozległy kompleks osadniczy kultury wielbarskiej. Składało się nań cmentarzysko, które przebadano w całości oraz osada częściowo odsłonięta, ze względu na ograniczenia wynikające z linii rozgraniczających pas autostrady (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003, s. 48–52). Kontynuacja badań w kierunku północnym podyktowana była znacznym zagęszczeniem palenisk w północno-zachodniej części obszaru badanego w 2000 roku, wskazującym na dalszy ciąg tego skupiska (odcinek E; ryc. 13*). W trakcie badań w 2004 roku na powierzchni 70 arów odkryto kolejne 144 obiekty tworzące – razem z wymienionymi paleniskami – wyraźnie wyodrębniające się skupisko. Stanowiły one, jak można przypuszczać, pewną funkcjonalną całość, o czym świadczy obecność dużej liczby palenisk na obydwu przebadanych odcinkach (ryc. 14**, 15**). Poza wspomnianym skupiskiem w obrębie odcinka E, obiekty występowały sporadycznie, a na północ od cmentarzyska nie stwierdzono ich w ogóle. Tylko w 15 jamach kulturowych natrafiono na pojedyncze ułamki naczyń ceramicznych z okresu wpływów rzymskich, a ich łączna liczba wyniosła niespełna 60 fragmentów. W warstwach kulturowych było ich nieco więcej (164 fragmenty), choć zalegały na powierzchni aż ponad 30 arów, w obrębie i w najbliższym otoczeniu zachodniego skupiska obiektów. Większość z nich nie zawierała żadnego materiału źródłowego, jedynie w kilkunastu odkryto ułamki naczyń ceramicznych z wczesnych okresów epoki żelaza. W warstwach kulturowych wystąpiły one nawet dwukrotnie liczniej niż te z okresu wpływów rzymskich. Podobna sytuacja miała miejsce we wspomnianym wyżej skupisku obiektów odkrytym na odcinku E, znajdującym się w północno-zachodniej części przebadanego obszaru. Tam również, obok pojedynczych ułamków naczyń ceramicznych z okresu wpływów rzymskich, występowały fragmenty naczyń z wczesnych okresów epoki

III warstwa kulturowa

Ryc. 16. Rogowo, gm. Lubicz, stan. 23E. Okres wpływów rzymskich – wybór ułamków nietoczonych naczyń ceramicznych; III warstwa kulturowa (rys. A. Kujawa-Piszcz)

żelaza. Niekiedy stanowiły one jedyny ruchomy materiał źródłowy. Choć obecność tych ostatnich nie przesądza o tak wczesnym datowaniu tych obiektów, to jednak pozostawia pewne wątpliwości co do ich rzeczywistej chronologii. Dlatego planowane jest wykonanie serii datowań radiowęglowych w celu ustalenia czasu ich powstania.

Jak wynika z powyższych uwag, materiał ceramiczny z okresu wpływów rzymskich pochodzący z badań prowadzonych w 2004 roku był bardzo ubogi, jednak nie odbiegał ani pod względem morfologicznym, ani technologicznym od tego, który odkryto wcześniej na tym stanowisku. Wśród ułamków naczyń wyróżniają się fragment „wielbarskiego” garnka uchatego o niepogrubionym wylewie (ryc. 16: 1), ułamki wylewów nachylonych do środka naczynia (ryc. 16: 2), będące najpewniej pozostałościami garnków typów IA i Ia według Wołągiewicza-Schindlera oraz fragmenty misek w kształcie wycinka kuli typu XaB (R. Wołągiewicz 1993). Do typowych form na tym stanowisku należą też naczynia situlowate o czarnych, dobrze wygładzonych ściankach (ryc. 16: 3–4), jak również powszechnie występujące, niewyodrębiane dna (ryc. 16: 5).

Wyniki badań prowadzonych na stanowisku 23 w Rogowie, choć stosunkowo ubogie w porównaniu z poprzednimi sezonami, pozwalają nakreślić pełniejszy ob-

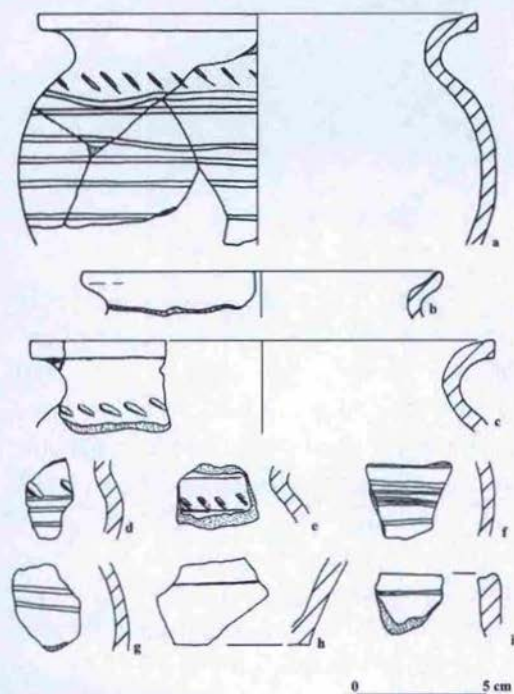
raz osadnictwa z okresu wpływów rzymskich. Uzupełnią, szczególnie w połączeniu z wynikami poprzednich sezonów badawczych, niezwykle skromną, jak do tej pory, wiedzę na temat rozplanowania „wielbarskich” kompleksów osadniczych. Wniosą też wiele nowych danych na temat zestawów naczyń typowych dla tej kultury we wczesnym okresie wpływów rzymskich. Nawet znaleziska grobowe z tego okresu charakteryzują się bowiem niewielką liczbą naczyń, reprezentowanych najczęściej przez formy miniaturowe (R. Wołągiewicz 1981, s. 172).

(E. B.)

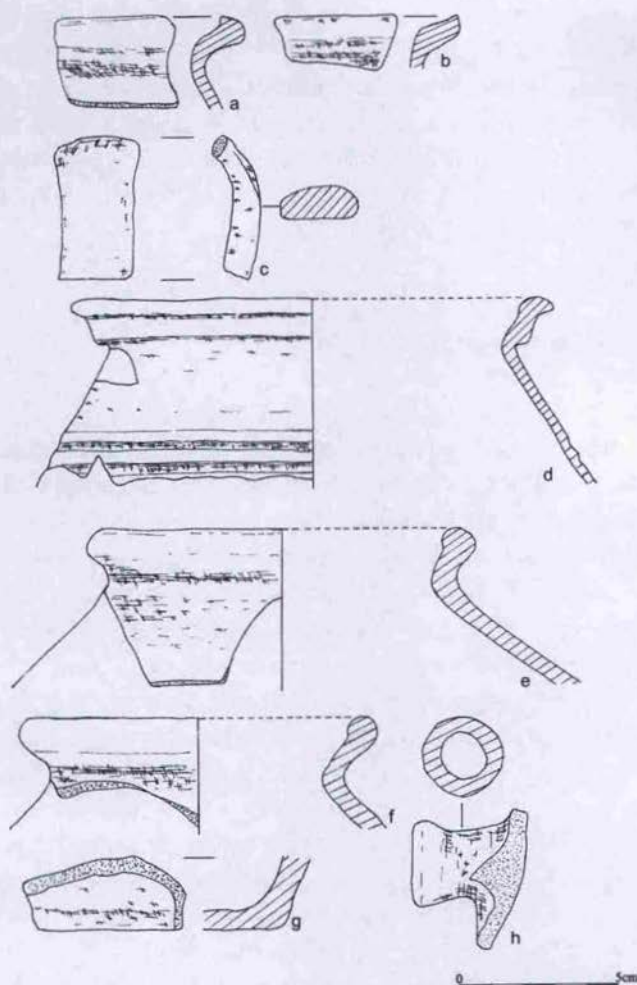
Przełom starożytności i wczesnego średniowiecza do czasów współczesnych

Materiały źródłowe z okresu wczesnego średniowiecza wystąpiły jedynie na dwóch stanowiskach badanych w latach 2003–2004. Na stanowisku 23E w Rogowie odkryto jedynie pojedynczy ułamek naczynia ceramicznego, natomiast na stanowisku 25A w Płachawach natrafiono na niewielki zespół ceramiki zalegający w obrębie dwóch jam osadniczych i nie związanej z nimi warstwy kulturowej (A. Janowski 2004) (ryc. 17). Na podstawie analizy technologiczno-stylistycznej materiały źródłowe pochodzące z tych stanowisk, reprezentowane głównie przez ceramikę całkowicie obtaczaną, zawierającą drobną domieszkę schudzającą w postaci drobnoziarnistego piasku, należy datować na XII, ewentualnie początek XIII wieku. Niewielka liczba

ułamków naczyń oraz pojedyncze obiekty stwarzają słabe podstawy do wnioskowania o formie zasiedlenia terenu. Jednak biorąc pod uwagę stosunkowo dużą powierzchnię eksploracyjną obu stanowisk przyjęć należałoby, że oba miejsca użytkowane były w sposób krótkotrwały i stanowią jedynie odosobnione punkty osadnicze niezwiązane bezpośrednio ze stałym osadnictwem wiejskim.

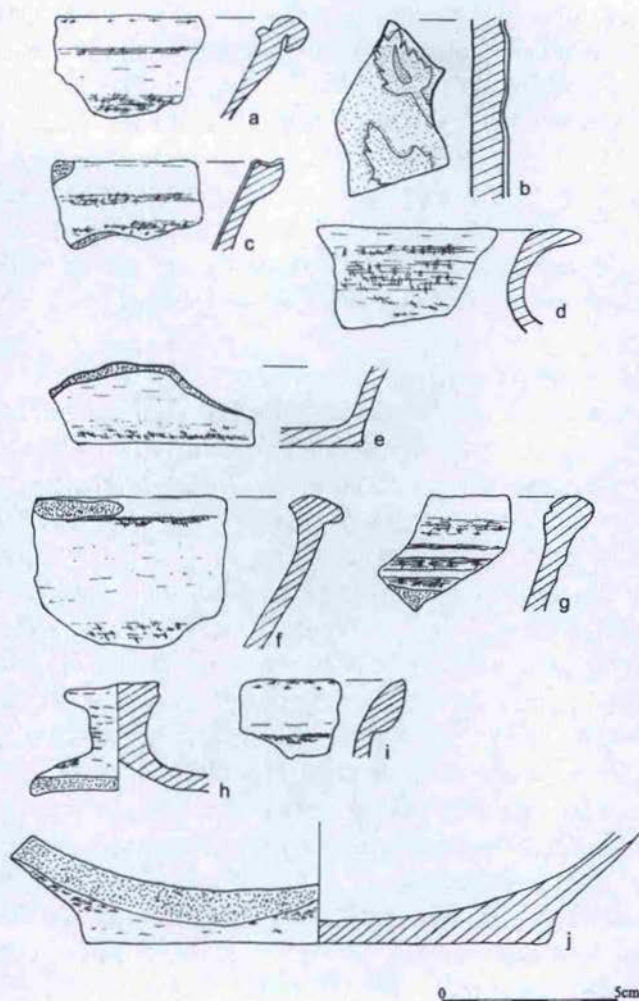

Ryc. 17. Płachawy, gm Płużnica, stan. 25A. Okres wczesnośredniowieczny – wybór ułamków naczyń ceramicznych. Obiekt 68 – a, b; obiekt 152 – c, d, f; obiekt 63 – e, g, II warstwa kulturowa – h; V warstwa kulturowa – i (rys. A. Janowski)

Ryc. 18. Płachawy, gm
 Płużnica, stan. 25A. Okres
 późnośredniowieczny
 – wybór ułamków naczyń
 ceramicznych (rys. K. Bilicka)

Bardziej konkretne ślady pochodzą natomiast z późnego średniowiecza i czasów nowożytnych. Najwięcej materiałów źródłowych, które należy wiązać z późnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim pozyskano na stanowisku w Płachawach 25 (D. Poliński 2004a). Odkryto tu kilka obiektów, z których dwa zinterpretowano jako pozostałość pieców pochodzących z dwóch faz eksploatacji tego terenu (obiekty 63 i 153). W sumie pozyskano ponad 220 ułamków ceramiki tradycyjnej wypalanej w atmosferze utleniająco-redukcyjnej, ceramiki ceglastej oraz stalowoszarej (ryc. 18). Odkryte ślady użytkowania tego miejsca można powiązać ze znanymi ze źródeł pisanych dobrami rycerskimi w Płachawach wzmiankowanymi w 1. połowie XV wieku (K. Porębska 1971, s. 99). Na tym samym stanowisku odkryto również 26 obiektów jamowych pochodzących z okresu nowożytnego (D. Poliński 2004b). Występowały one w trzech skupiskach, w środkowej, północno- i północno-zachodniej

Ryc. 19. Płachawy, gm Płużnica, stan. 25A. Okres późnośredniowieczny – wybór ułamków naczyń ceramicznych (rys. K. Bilicka)

części stanowiska oraz na południu badanego obszaru. Ze względu na słaby stan zachowania obiektów, w dużym stopniu zniszczonych w wyniku współczesnej eksploatacji rolniczej, niewiele można powiedzieć o ich funkcji, w dwóch przypadkach określono je jako paleniska (obiekty 36 i 58). Na podstawie analizy technologiczno-stylistycznej licznych materiałów źródłowych, przede wszystkim ceramicznych (ponad 390 ułamków) reprezentujących różne nurty wytwórczości garncarskiej (m.in. wyroby kamionkowe, z glin kaolinowych i inne) chronologię stanowiska określono na okres od XVI/XVII wieku po czasy współczesne (ryc. 19). Podobnie datowane są pozostałe materiały źródłowe, m.in. kafle płytowe, ułamki cegieł, pojedyncze wyroby szklane oraz żelazne.

Liczne pozostałości późnośredniowiecznego i nowożytnego osadnictwa odkryto także na stanowisku 44 w Lisewie i na stanowisku 8 w Kłęczkowie. Zwłaszcza

na tym pierwszym przeważały materiały źródłowe z omawianego okresu, w tym bliżej nieokreślone pod względem funkcji obiekty jamowe łączone z wiejską działalnością gospodarczą. Wyraźne ślady osadnictwa odsłonięto również w Kłęczkowie, gdzie natrafiono na kilka jam związanych z wydobywaniem gliny do celów budowlanych oraz resztki dwóch studni wykonanych w konstrukcji skrzyniowej opartej na czterech pionowych żerdziach (M. Słupczewski 2004). Na stanowiskach badanych w granicach miejscowości Dźwierzno (stanowiska 4, 42, 55, 57) pozostałości osadnictwa z okresu późnego średniowiecza i czasów nowożytnych były sporadyczne i nie należy ich wiązać z trwałym zasiedleniem tego miejsca, a jedynie z jego doraźną eksploatacją gospodarczą.

Na stanowisku 15 w Kamionkach Dużych natrafiono na cmentarzysko choleryków pochodzące z XVIII wieku, usytuowane u podnóża stoku niewielkiego, piaszczystego wyniesienia terenowego (A. Kujawa-Piszc 2004) (ryc. 20*). Nie zachował się żaden widoczny ślad oznakowania miejsca pochówków. Szkielety występowały bezpośrednio na sobie, co świadczy o warstwowym składaniu pochówków. Wiele z nich, zwłaszcza w górnych częściach cmentarza, wykazywało zakłócony układ anatomiczny, w najniższych warstwach natomiast kości były rozłożone, często zaznaczały się jedynie w formie negatywu. W górnych częściach nie stwierdzono wyraźnych jam grobowych. W sumie na powierzchni około czterech arów odsłonięto 141 pochówków. Były one bardzo ubogo wyposażone, gdyż odkryto przy nich jedynie jeden relikwiarz i jeden medalik lub monetę (?). Zachowały się również pojedyncze szczątki tkanin i fragment lamówki ozdobnej. W części spągowej cmentarza odsłonięto stosunkowo dobrze zachowaną drewnianą trumnę ze szkieletem dziecka. Bezpośrednio na wschód od przestrzeni grzebalnej odkryto liczne polne kamienie tworzące układ stanowiący formę jej delimitacji.

Na kilku stanowiskach stwierdzono także ślady działań wojennych. W Kamionkach Dużych natrafiono na okopy z II wojny światowej, a w ich pobliżu znaleziono pocisk i łuskę od Mausera, zaś w Starych Marzach natrafiono na transeję (obiekt 624).

(W. Ch.)

Bibliografia

Bokiniec A.

- 2003a Kultura późnej ceramiki wstęgowej, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. bydgoskie), Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 5, t. 16-b (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.

- 2003b Kultura amfor kulistych, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. bydgoskie), Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 5, t. 16-b (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.
- 2003c Schyłkowy okres neolitu, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. bydgoskie), Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 5, t. 16-b (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.
- 2003d Wczesne okresy epoki brązu, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. bydgoskie), Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 5, t. 16-b, (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.

Bokiniec E., Chudziak W., Cyrek K., Gackowski J.

- 2001 Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 1999 roku w strefie planowanej budowy autostrad w Polsce za lata 1996–1999, (w: Raport 96-99) Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych, seria B: Materiały archeologiczne, red. Z. Bukowski, Warszawa, s. 49–77.
- 2003 Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 2000 roku w strefie planowanej budowy autostrady A-1 na odcinku województwa kujawsko-pomorskiego (b. woj. toruńskie), [w:] Raport 2000. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000, Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA), seria B: Materiały archeologiczne, red. Z. Bukowski, Warszawa, s. 29–59.
- 2004 Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2001–2002 w strefie planowanej budowy autostrady A-1 na odcinku województwa kujawsko-pomorskiego (b. woj. toruńskie i bydgoskie), [w:] Raport 2001–2002. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2001–2002, Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA), seria B: Materiały archeologiczne, red. Z. Bukowski, Warszawa, s. 28–47.

Bukowski Z.

- 2002 Znaleźiska bursztynu w zespołach z epoki brązu i z wczesnej epoki żelaza z dorzecza Odry oraz Wisły, Warszawa.

Chudziak W., Koperkiewicz A.

- 2001 Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych w strefie budowy gazociągu w/c DN 500 relacji Włocławek-Gdynia na odcinku Lisewo – Rogóźno (maszynopis w archiwum Zakładu Archeologii Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii UMK), Toruń.

- Chudziakowa J.
1974 Kultura łużycka na terenie międzyczecza Wisły, Drwęcy i Osy, Warszawa.
- Cyrek K.
2002 Paleolit schyłkowy i mezolit w dolinie Wisły pomiędzy Toruniem a Grudziądzem, [w:] Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość, red. B. Wawrzykowska, Toruń, s. 81–90.
- Dąbrowski J.
1997 Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce, Białystok.
- Dokowski A.
2005 Sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzonych na stanowisku 44 w Lisewie, gm. loco, w woj. kujawsko-pomorskim (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.
- Gackowski J.
2003 Uwagi o niektórych materiałach zabytkowych z osiedla obronnego kultury łużyckiej w Grodnie koło Chełmży (na podstawie wyników badań z lat 1997–2001), [w:] XIII Sesja Pomorzoznawcza, t. 1, Od epoki kamienia do okresu rzymskiego, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 105–116.
2005 Dawne i nowe źródła do poznania lokalnej produkcji brązowniczej grupy chełmińskiej kultury łużyckiej, [w:] XIV Sesja Pomorzoznawcza, Gdańsk, t.1, s. 161–174.
- Godłowski K.
1981 Okres wędrówek ludów na Pomorzu, „Pomorania Antiqua”, t. 10, s. 65–129.
- Janikowski J.
1976 Międzyrzecze Wisły, Drwęcy i Osy w okresach późnolatańskim i wpływów rzymskich (maszynopis pracy doktorskiej w archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu), Toruń.
- Janowski A.
2004 Analiza materiałów źródłowych z wczesnego średniowiecza ze stanowiska 25A w miejscowości Płachawy, gm. Płużnica, pow. Wąbrzeźno (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.
- Kirkowski R., Sosnowski W.
1994 Kultura późnej ceramiki wstęgowej na ziemi chełmińskiej, [w:] Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej, red. L. Czerniak, Grudziądz, s. 115–133..
- Kujawa-Piszcz A.
2004 Sprawozdanie z prac badawczych przeprowadzonych w Kamionkach Dużych, gm. Łysomice, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 15 (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.

Kukawka S.

- 1991 Kultura pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej w świetle źródeł ceramicznych, Toruń.

Kukawka S., Sosnowska J.

- 1994 Z badań nad kulturą amfor kulistych na ziemi chełmińskiej, [w:] Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej, red. L. Czerniak, Grudziądz, s. 199–204.

Kulesza P.

- 1982 Osadnictwo ludności kultury pomorskiej na Pojezierzu Chełmińskim, (maszynopis pracy magisterskiej w Bibliotece Instytutu Archeologii UMK), Toruń.

Kuszewski J.

- 1962 Dział Archeologii, Sprawozdanie za lata 1945–1961, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, t. 1, z. 2, s. 81–100.

Łęga W.

- 1960 Ziemia chełmińska na przełomie epoki brązu i żelaza, Rocznik Grudziądzki, t. 1, s. 205–250.

Łuka L. J.

- 1966 Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim, t. 1, Materiały, Wrocław.

Malinowski T.

- 1969 Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej, Wrocław.
1979 Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej, t. 1, Słupsk.
1981 Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej, t. 2 i 3, Słupsk.

Poliński D.

- 2004a Płachawy, gm. Płużnica, stanowisko 25a: okres późnośredniowieczny (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.
2004b Płachawy, Gm. Płużnica, stanowisko 25a: okres nowożytny (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.

Porebska K.

- 1971 Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu, Warszawa.

Słupczewski M.

- 2003 Kultura pucharów lejkowatych, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. bydgoskie), Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 5, t. 16–b (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.
2005a Sprawozdanie z prac badawczych przeprowadzonych na stanowisku 8 w Klęczkowie, gm. Stolno, w woj. kujawsko-pomorskim (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.

- 2005b Sprawozdanie z prac badawczych przeprowadzonych na stanowisku 31 w Lisewie, gm. Lisewo, w woj. kujawsko-pomorskim (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.
- 2005c Sprawozdanie z prac badawczych przeprowadzonych na stanowisku 25 w Płachawach, gm. Płużnica, odcinek A, w woj. kujawsko-pomorskim (maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1, Instytut Archeologii UMK), Toruń.

Woźny J.

- 2000 Symbolika przestrzeni miejsc grzebalnych w czasach ciałopalenia zwłok na ziemiach polskich (od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego), Bydgoszcz.

Wołągiewicz R.

- 1981 Kultury oksywska i wielbarska, [w:] Prahistoria Ziem Polskich, t. 5: Późny okres lateński i okres rzymski, red. J. Wielowiejski, Wrocław, s. 135–177.
- 1993 Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym, Szczecin.

Ewa Bokiniec, Wojciech Chudziak, Krzysztof Cyrek, Jacek Gackowski

Report on archaeological rescue excavations carried out in 2003 – 2004 on the route of planned A1 motorway, Kuyavia–Pomerania province (former Bydgoszcz and Toruń provinces).

Summary

In consideration of limited financial resources assigned in the year 2003 for archaeological rescue excavations on the route of A1 motorway in Kuyavia–Pomerania province, Bydgoszcz – Toruń section, excavation works were carried out only at site Stare Marzy 5 (former Bydgoszcz province) (Fig. 1). The documentation and cataloguing of archaeological material were made according to principles created by archaeologists from the Institute of Archaeology and Ethnology of Nicolaus Copernicus University; these standards had already been put into practice and verified through archaeological research undertaken during excavation seasons in 1998 – 2000. Site Stare Marzy 5 (Fig. 2) is located Vistula river region on sandy territory of Grudziądz Valley. It was discovered on the left riverbank in the contact-zone of Vistula and Mątava river valleys. From scientific point of view this site is of a very cognitive value (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003). One can recognize signs of multiple exploitation displaying traces of varied intensity what is confirmed by miscellaneous settlement remains unearthed on the explored area. The assemblage of archaeological material included more than 3000 pottery fragments dating from younger phase of Bronze Age and Early Iron Age periods (Lusatian – Pomeranian horizon), 19 flint artifacts, numerous pugging fragments and large collection of animal bones. Additionally, 33 so-called separated relics, mainly flint objects, were documented. There have been 105 pits uncovered; their cultural attachment, partly according to PAR (AZP) definitions, has been set up in 11 chronological – cultural units:

Figures, referred to in the text as (*), are included on a separate sheets under the cover of the volume; those marked (**) are placed on colour plates at the end of the volume.

- a) traces of Late Paleolithic and Mesolithic settlement – single flint artifacts;
- b) LPC settlement;
- c) traces of GAC settlement;
- d) traces of CWC settlement;
- e) traces of Iwno, Trzciniec and sub-Neolithic cultures;
- f) traces of Lusatian culture settlement,
- g) Pomerania – Bell-shaped culture settlement;
- h) traces of settlement from Roman Period;
- i) traces of agricultural exploitation in modern era;
- j) traces of military actions from II World War.

Significantly larger area was covered with the research in the year 2004 in former Toruń province section. All of investigated sites were situated in plateau zone of Chełmno Lake District. Field works were undertaken at 11 sites. Total area of 11 hectares 33, 5 ares was explored; excavations were demarcated in accordance with the grid basing on "65" map reference. Sites in Rogowo and Płachawa had previously been explored (E. Bokiniec, W. Chudziak, K. Cyrek, J. Gackowski 2003; 2004) while at rest of the sites excavations started in 2004. Over 1400 various pits were discovered, grouped into 11 chronological – cultural horizons:

- a) LPC (Dźwierzno, site 57, Klęczkowo, site 8; Lisewo, sites 31 and 44; Płachawy, site 25A) – Fig. 3-6;
- b) Late LPC (Dźwierzno, site 57; Kamionki Duże, site 15; Klęczkowo, site 8; Lisewo, site 31; Płachawy, site 25A) – Fig. 2, 4, 5;
- c) Lengyel culture (Lisewo, site 44) – Fig. 6**;
- d) FBC (Dźwierzno, sites 4, 5, 42, 55 and 57; Kamionki Duże, site 15; Klęczkowo, site 8; Lisewo, sites 31 and 44; Płachawy, site 25A; Rogowo, site 23E) – Fig. 5;
- e) GAC (Dźwierzno, site 42; Kamionki Duże, site 15; Rogowo, site 23E) – Fig. 2;
- f) Early periods of the Bronze Age (Kamionki Duże, site 15; Dźwierzno, sites 42, 57) – Fig. 2;
- g) Iwno culture (Klęczkowo, site 8) – Fig. 2;
- h) Lusatian – Pomeranian cultural horizon (Dźwierzno, site 55; Kamionki Duże, site 15; Klęczkowo, site 8; Lisewo, site 31; Płachawy, site 25A; Rogowo, site 23E) – Fig. 7**, 9-12;
- i) Oksywie – Wielbark cultural horizon (Rogowo, site 23E) – Fig. 13*-16;
- j) EMA (Płachawy, site 25A, Rogowo, site 23E) – Fig. 17;
- k) LMA and modern period (Dźwierzno, sites 42, 55 and 57; Kamionki Duże, site 15; Klęczkowo, site 8; Lisewo, sites 31 and 44; Płachawy, site 25A; Rogowo, site 23E) – Fig. 18-20.

Figures

Fig. 1. Archaeological sites explored in 2003 – 2004 within the zone of planned A1 motorway in Kuyavia-Pomerania province (former Toruń and Bydgoszcz provinces): 1 – Stare Marzy, site 5; 2 – Dźwierzno, site 55; 3 – Dźwierzno, site 4; 4 – Dźwierzno, site 57; 5 – Dźwierzno, site 5; 6 – Dźwierzno, site 42; 7 – Kamionki, site 15; 8 – Klęczkowo, site 8; 9 – Lisewo, site 31; 10 – Lisewo, site 44; 11 – Płachawy, site 25; 12 – Rogowo, site 23. Drawn by M. Mierzejewski.

- Fig. 2. Stare Marzy, Dragacz commune, site 5. Selection of pottery: 1 – LPC; 8–11 – GAC; 3–4, 6–7, 12 – CWC; 2, 5 – Early periods of the Bronze Age. Drawn by A. Kujawa-Piszc, M. Sudoł, B. Wawrzykowska.
- Fig. 3. Klęczkowo, Stolno commune, site 8. LPC; feature 7: 1–5 – flint artifacts; 6–9 – fragments of ceramic vessels. Drawn by M. Sudoł.
- Fig. 4. Lisewo, Lisewo commune, site 31. LPC: 1 – stone axe; feature 163. Late LPC: 2–3 – fragments of ceramic vessels; feature 1. Drawn by M. Sudoł.
- Fig. 5. Lisewo, site 31. Selection of fragments of ceramic vessels. Late BPC: feature 17 – 3, 6. FBC: feature 10 – 4, 7; feature 54 – 1. Material of undefined chronology: cultural layer – 2, 5. Drawn by M. Sudoł.
- Fig. 6. Lisewo, site 44. Lengyel culture – feature 65. Photo by R. Kaźmierczak.
- Fig. 7. Stare Marzy, Dragacz commune, site 5. Pomeranian culture hearth (feature 678/03). Photo by R. Jędrzejewski.
- Fig. 8. Selection of relics. Klęczkowo, Płużnica commune, site 8: 1–16; Płachawy, Płużnica commune, site 25A: 17–19; Stare Marzy, Dragacz commune, site 5: 20–25. Drawn by A. Sosnowska.
- Fig. 9. Płachawy, Płużnica commune, site 25A. Pomeranian culture – stone casing of a kiln and remains of blow-channel; feature 62. Photo by R. Jędrzejewski.
- Fig. 10. Klęczkowo, Stolno commune, site 8. Lusatian culture – remains of a kiln; feature 60. Photo by R. Jędrzejewski.
- Fig. 11. Klęczkowo, site 8. Lusatian culture – arrangement of features. Drawn by M. Mierzejewski.
- Fig. 12. Klęczkowo, Stolno commune, site 8. Lusatian culture – fragment of amber bead. Photo by Ł. Czyżewski.
- Fig. 13. Rogowo, Lubicz commune, site 23. Wielbark culture – arrangement of features within the N part of the site. Drawn by M. Mierzejewski.
- Fig. 14. Rogowo, site 23B. Wielbark culture – hearth paved with stones; feature 282 (excavations in the year 2000). Photo by A. Szwarc.
- Fig. 15. Rogowo, site 23E. Wielbark culture – hearth; feature 73 (excavations in the year 2004). Photo by A. Piszcz.
- Fig. 16. Rogowo, site 23E. Roman Period – selection of pottery; III cultural layer. Drawn by A. Kujawa-Piszc.
- Fig. 17. Płachawy, Płużnica commune, site 25A. EMA – selection of fragments of ceramic vessels. Feature 68 – a, b; feature 152 – c, d, f; feature 63 – e, g; II cultural layer – h; V cultural layer – i. Drawn by A. Janowski.
- Fig. 18. Płachawy, site 25A. LMA – selection of fragments of ceramic vessels. Drawn by K. Bilicka.
- Fig. 19. Płachawy, site 25A. LMA – selection of fragments of ceramic vessels. Drawn by K. Bilicka.
- Fig. 20. Kamionki Duże, Łysomice commune, site 15. Planigraphy of grave dated to XVIII AD. Drawn by M. Mierzejewski.